

คู่มือการการจัดพิธีแห่ข้าวพันก้อนในงานประเพณีเทศน์มหาชาติ (บุญผะเหวด)

จัดทำโดย

สถาบันศิลปวัฒนธรรมเฉลิมพระเกียรติ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

พ.ศ. ๒๕๖๒

คำนำ

การจัดพิธีแห่ข้าวพันก้อนในงานประเพณีเทศน์มหาชาติ (บุญผะเหวด) ได้สืบทอดกันมาเป็น ประเพณีท้องถิ่นอีสานมาจนถึงปัจจุบัน ที่เรียกว่าบุญผะเหวด ซึ่งสะท้อนให้เห็นความศรัทธาอันแรงกล้าใน พระพุทธศาสนา ซึ่งชาวอีสานยึดถือ และปฏิบัติกันมาช้านาน และอย่างเคร่งครัดเพราะถือว่าเป็นงานบุญใหญ่ ที่สุดก็ถือว่าได้ ปัจจุบันยังคงรักษาประเพณีนี้ไว้ ส่วนใหญ่เป็นแต่ผู้สูงอายุ สถาบันศิลปวัฒนธรรมเฉลิม พระเกียรติได้เล็งเห็นความสำคัญในการสืบทอดความรู้ประเพณีอันที่สำคัญไปยังอนุชนรุ่นหลังต่อไป

สถาบันศิลปวัฒนธรรมฯ คณะผู้จัดทำคู่มือการจัดพิธีแห่ข้าวพันก้อนในงานประเพณีเทศน์ มหาชาติ (บุญผะเหวด) หวังเป็นอย่างยิ่งว่าการจัดพิธีแห่ข้าวพันก้อนในงานประเพณีเทศน์มหาชาติ (บุญผะเหวด) จะเป็นประโยชน์แก่เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานผู้ที่เกี่ยวข้อง และผู้ที่สนใจทั่วไป

คณะผู้จัดทำ ๒๕๖๒

สารบัญ

หัวข้อ	หน้า
ความเป็นมา	๑
ความหมายและความสำคัญของประเพณีบุญผะเหวดหรือมหาชาติ	๒
การอยู่วัดแห่ข้าวพันก้อน	๔
วัตถุประสงค์ของการแห่ข้าวพันก้อน	๕
อุปกรณ์ในการทำพิธีแห่ข้าวพันก้อน	๕
ข้าวเหนียวปั้น วิธีทำ	๕
เครื่องบูชาธรรม	๗
ขั้นตอนพิธีกรรม	๘
ประโยชน์ที่ได้รับ “การแห่ข้าวพันก้อน”	๑๑
บทสรุป	๑๑
ที่มา	๑๒

องค์ความรู้ด้านประเพณีแห่ข้าวพันก้อน

ประเพณีแห่ข้าวพันก้อน

ความเป็นมา

“แห่ข้าวพันก้อน” เป็นพิธีกรรมที่สำคัญอีกพิธีหนึ่งในงานบุญผะเหวด หรือบุญมหาชาติ ซึ่งเป็นงานบุญใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญมหาทานของพระเวสสันดร ที่จะต้องจัดทำพิธีกรรมต่าง ๆ ให้ครบถ้วนสมบูรณ์จึงจะได้านิสงส์สูง ไม่ว่าจะเป็นการฟังเทศน์ ๑,๐๐๐ พระคาถา เรื่องราวพระเวสสันดรชาดก ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ภายในวันเดียว, การอัญเชิญ “พระอุปัชฌาย์” มาประดิษฐานในบริเวณมณฑลพิธี เพื่อช่วยปกปักรักษาพิธีการให้ราบรื่น, การจัดทำมณฑลประรำพิธีให้เป็นประดุกป่าหิมพานต์ ด้วยรูป เทียน ดอกไม้ อย่างละ ๑,๐๐๐ และถวายข้าว ๑,๐๐๐ ก้อน เพื่อบูชา ๑,๐๐๐ พระคาถา นับเป็นงานบุญอันยิ่งใหญ่ดังงาม และมีพิธีกรรมครบถ้วนตามขนบธรรมเนียมพื้นบ้านอีสาน นอกจากนี้ยังมีการแห่ต้นเงิน หรือต้นกัณฑ์จอบกัณฑ์ หลอนเพื่อนำไปถวายทาน อันเป็นอีกหนึ่งพิธีที่สะท้อนถึงศรัทธาและความเชื่อเรื่องการทำบุญให้ทานในพระพุทธศาสนาได้อย่างดี

“บุญผะเหวด” เข้ามาในท้องถิ่นแล้วสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ประเพณีบุญผะเหวดสะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาอันแรงกล้าในพระพุทธศาสนา ซึ่งชาวอีสานยึดถือ และปฏิบัติกันมาช้านานและอย่างเคร่งครัด เพราะถือว่าเป็นงานบุญใหญ่ที่สุดก็ว่าได้ การจัดงานบุญผะเหวดนั้นอยู่ที่การเทศน์เรื่องพระเวสสันดรชาดกหรือเทศน์มหาชาติ มีจำนวนทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ โดยชาวอีสานมีความเชื่อว่าถ้าหากว่าฟังเทศน์ครบทั้งหมดวันเดียว และจัดเตรียมเครื่องคายเป็น (บูชา) ได้ถูกต้อง ก็จะได้เกิดในศาสนาพระอริยมรรคมาตรัย แต่ถ้าหากตั้งเครื่องคายเป็น (บูชา) ไม่ถูกต้องจะทำให้เกิดอาเพศ และสิ่งไม่ดีต่าง ๆ ตามมา จึงทำให้ทุกคนในหมู่บ้านให้ความสำคัญกับงานนี้อย่างมาก โดยจะมาร่วมทำพิธีร่วมกันอีกประการหนึ่งคือ เพื่อระลึกถึงพระเวสสันดร พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญเพียรบารมีชาติสุดท้ายของพระองค์ก่อนจะเสวยชาติ และตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภายหลัง สาระประเพณีการแห่ข้าวพันก้อนชาวอีสานจะจัดในงานบุญผะเหวด หรืองานบุญมหาชาติ ซึ่งเป็นงานมหากุศล ให้รำลึกถึงการบำเพ็ญบุญ คือ ความดีที่ยั่งยืน อันมีการสละความเห็นแก่ตัวเพื่อประโยชน์สุขอันไพศาลของมวลชนมนุษย์ชาติเป็นสำคัญ ดังนั้น บรรพชนชาวไทยอีสานแต่โบราณ จึงถือเป็นเทศกาลที่ประชาชนทั้งหลายพึงสนใจร่วมกระทำบำเพ็ญ และได้อนุรักษ์สืบทอดเป็นวัฒนธรรมสืบมา จนถึงอนุชนรุ่นหลังที่ควรเห็นคุณค่า และอนุรักษ์เป็นวัฒนธรรมสืบไปนอกจากนี้ยังเป็นการสังสรรค์ ระหว่งญาติพี่น้องจากแดนไกลสมกับคำกล่าวที่ว่า “กินข้าวปั้น เอาบุญผะเหวด ฟังเทศน์มหาชาติ”

บุญผะเหวด หรือบุญพระเวส หมายถึง บุญพระเวสสันดร เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บุญมหาชาติ ชาวอีสานจะนิยมจัดขึ้นในเดือนสี่ (ช่วงเดือนมีนาคม) เป็นบุญประจำปีในฮีตสิบสอง ดังที่ปราชญ์อีสานได้ประพันธ์มโน (บทกลอน) เกี่ยวกับการทำบุญในช่วงเดือนสาม และเดือนสี่ไว้ว่า “ถึงเมื่อเดือนสามค้อยเจ้าหัวค้อยปั้นข้าวจี ตกเมื่อเดือนสี่ค้อยจวนน้อยเทศน์มัทรี” แปลว่า เมื่อถึงเดือนสามพระภิกษุสามเณรจะรอชาวบ้านทำบุญข้าวจี และเมื่อถึงเดือนสี่ (ช่วงเดือนมีนาคม) สามเณรเทศน์กัณฑ์มัทรีในงานบุญมหาชาติ

ความหมายของประเพณีบุญผะเหวดหรือมหาชาติ

คำว่าผะเหวด เป็นสำเนียงของชาวอีสาน ซึ่งหมายถึง ผะเหวดสังคร การทำบุญผะเหวด เป็นการทำบุญ และฟังเทศน์เรื่องผะเหวดสังครชาดก หรือเทศน์มหาชาติซึ่งมีจำนวน กัณฑ์ ๑๓ กัณฑ์ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการรำลึกถึง ผะเหวดสังครผู้ซึ่งบำเพ็ญเพียรอันยิ่งใหญ่ด้วยวิธีบริจาทาน หรือทานบารมีในชาติ สุกต้าย หรือมหาชาติของพระพุทธองค์ ก่อนที่จะมาเสวยชาติ และตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า งานบุญผะเหวดเป็น งานบุญที่ยิ่งใหญ่ของชาวอีสานนิยมทำกันทุกหมู่บ้าน ด้วยความเชื่อว่าหากได้ฟังเทศน์มหาชาติครบทั้ง กัณฑ์ ๑๓ กัณฑ์ จบภายในวันเดียวนั้น อาานิสงฆ์จะดลบันดาลให้ไปเกิดในศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งเป็น ดินแดนแห่งความสุขตามพุทธคติ ปัจจุบันงานบุญผะเหวดยังหาได้ทั่วไปเกือบทุกจังหวัดในภาคอีสาน ภายใน งานจะมีขบวนแห่ พระเวสสังครหลายขบวน และมีการทำขนมจีน (ชาวอีสานเรียกข้าวปุ้น) มาเลี้ยงแขกบ้าน แขกเมือง

ความสำคัญ

บุญผะเหวด หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า บุญมหาชาติ เป็นประเพณีบุญตามฮีตสิบสอง ของ ชาวอีสาน แต่ถ้าถือเป็นเรื่องทาน ก็เป็นประเพณีการบริจาทานครั้งยิ่งใหญ่ ก็พอจะอนุมานได้ถึงสภาพทั่วไป ของชาวอีสานว่า ดอกจิก ดอกจาน บานราวต้นเดือน ๓ พุทธศาสนิกชนจะเก็บดอกไม้เหล่านี้ มาร้อยเป็นมาลัย เพื่อตกแต่งศาลาการเปรียญสำหรับบุญมหาชาติ และในงานนี้ก็จะมีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งถือว่าเป็นงานอัน ศักดิ์สิทธิ์ “บุญผะเหวด” หรืองานบุญมหาชาติ คือ งานมหากุศล ให้รำลึกถึงการบำเพ็ญบุญ คือ ความดีที่ ยิงยวดอันมีการสละความเห็นแก่ตัวเพื่อประโยชน์สุขอันไพศาลของมวลชนมนุษย์ชาติเป็นสำคัญ ดังนั้น บรรพชนชาวไทยอีสานแต่โบราณ จึงถือเป็นเทศกาลที่ประชาชนทั้งหลายพึงสนใจร่วมกระทำบำเพ็ญ และได้ อนุรักษ์สืบทอดเป็นวัฒนธรรมสืบมา จนถึงอนุชนรุ่นหลังที่ควรเห็นคุณค่า และอนุรักษ์เป็นวัฒนธรรมสืบไป นอกจากนี้ยังเป็นการสังสรรค์ ระหว่างญาติพี่น้องจากแดนไกลสมกับคำกล่าวที่ว่า "กินข้าวปุ้น เอาบุญผะเหวด ฟังเทศน์มหาชาติ" บุญผะเหวดของชาวอีสานถือเป็นงานบุญสำคัญ ชาวบ้านจะจัดให้มีพิธีอย่างใหญ่โต งานบุญ ต่อเนื่องกัน ๒ - ๓ วัน มูลเหตุที่มีการทำบุญมีคติความเชื่อมาจากเรื่อง พระมาลัยสูตรว่า “พระมาลัยได้ขึ้นไป ไหว้พระธาตุกุศแก้วจุฬามณีในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พบพระศรีอริยเมตไตรย องค์พระศรีอริยเมตไตรยได้ดำรัส สั่งกับพระมาลัยว่า ถ้ามนุษย์อยากพบพระองค์ จงอย่าได้ทำบาปหนัก ได้แก่ ฆ่าบิดามารดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำ ร้ายพระพุทธเจ้า และยุยงให้พระสงฆ์แตกกัน อนึ่งให้ฟังเทศน์เรื่องรวมหาเวสสังครชาดกให้จบในวันเดียวกัน ฟังแล้วให้นำไปประพฤติปฏิบัติจะได้รับอาานิสงฆ์มาก และจะได้พบพระศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย เมื่อพระมาลัยกลับมาถึงโลกมนุษย์ จึงได้บอกเรื่องราวให้มนุษย์ทราบ ด้วยเหตุนี้ชาวอีสานผู้ปรารถนาจะพบ ศาสนาพระศรีอริยเมตไตรย จึงพากันทำบุญพระเวสสังครสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน” เมื่อถึงเดือนสี่ (ช่วงเดือน มีนาคม) ชาวบ้านจะประชุมกันเพื่อกำหนดวันทำบุญว่าจัดวันไหน และจะนิมนต์พระภิกษุสามเณรที่มาเทศน์ จากวัดไหนบ้าง ครั้นตกลงกันแล้วก็นำหนังสือใบลานเรื่องพระเวสสังครชาดก ซึ่งมีจำนวน ๑๓ ผูก ออกมาแบ่ง ให้ครบเท่าจำนวนพระภิกษุสามเณรที่จะนิมนต์มาเทศน์ จากวัดของหมู่บ้านใกล้เคียง รวมทั้งพระที่อยู่วัดของ หมู่บ้านตัวเองด้วย หนังสือใบลานที่แบ่งออกเรียกว่ากัณฑ์ ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะจับฉลากแบ่งกันเป็น

เจ้าภาพกัณฑ์ต่าง ๆ เท่ากับจำนวนหนังสือใบลานที่แบ่ง และจำนวนพระภิกษุสามเณรที่นิมนต์มา ในอดีต คราวเรือนที่เป็นเจ้าภาพจะเรียกว่า “ค้ำบุญ” ทำหน้าที่ต้อนรับพระภิกษุสามเณรและโยมผู้ติดตาม มีการตั้ง ผามบุญ(ปะรำ)เรียงรายตามกำแพงรอบวัด ตั้งโถงน้ำดื่ม เตรียมหมากพลู บุหรี่ และจัดปัจจัยไทยทาน เพื่อ สำหรับถวายพระภิกษุสามเณรในวันงานอีกด้วย แต่ปัจจุบันการตั้งผามบุญ เพื่อสำหรับต้อนรับพระภิกษุ สามเณร ได้หายไปตามยุคสมัยเหลือเฉพาะการเป็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์อย่างเดียว ครั้นจับสลากแบ่งกัณฑ์เทศน์ เสร็จแล้ว ก็มีการออกใบฎีกานิมนต์ชาวอีสานเรียกว่าการใส่หนังสือ นิมนต์พระภิกษุสามเณรจากอารามต่าง ๆ มาเทศน์ พร้อมใส่หนังสือใบลานที่แบ่งเป็นกัณฑ์ไปด้วย พระภิกษุสามเณรที่ได้รับใบฎีกานิมนต์พร้อมหนังสือ ใบลานกัณฑ์ต่าง ๆ ก็จะฝึกเทศน์ให้ชำนาญ ก่อนถึงวันบุญที่จะมาเทศน์ฉลองศรัทธาแก่ชาวบ้าน ก่อนวันงาน ชาวบ้านจะออกไปรวมตัวกันที่วัด เพื่อจัดตกแต่งประดับศาลาโรงธรรมประกอบด้วย ต้นกล้วย ต้นอ้อย และ ดอกไม้ตามฤดูกาลของภาคอีสานโดยนำมาร้อยให้สวยงาม เช่น ดอกทองกวาว ดอกสะแบง ดอกพระยอม ดอก ดอกปีป ฯลฯ ส่วนผู้สูงอายุจะเตรียมทำหมากพันคำ เมียงพันคำ รูปเทียนอย่างละพัน และข้าวตอกดอกไม้เพื่อ ใช้สำหรับเป็นเครื่องบูชาคาถาพัน รอบศาลาโรงธรรมจะมีธงพะเหวดปักไว้ ๘ ทิศ ตามต้นเสามีชั้นกะย่องที่สาน ด้วยไม้ไผ่ผูกติดไว้เพื่อใช้ใส่ข้าวพันก้อน และตั้งหอพระอุทิศที่ด้านทิศตะวันออกของศาลา ป้องคุ้มครองมิให้ เกิดเหตุเภทภัยอันตรายทั้งปวง ช่างธรรมาสน์ที่ใช้แสดงธรรมจะมีตาดับ ปีนติดไว้ และอ่างน้ำ ๔ ใบ ที่จำลองขึ้น เป็นสระน้ำ มีจอก แหน (สาหร่าย) ต้นบัว ดอกบัว ผักตบชวยในอ่างด้วย หน้าธรรมาสน์จะตั้งหมอน้ำมนต์ และ เครื่องบูชาต่าง ๆ ไว้สำหรับเจ้าภาพมาจุดรูปเทียนบูชาตามกัณฑ์เทศน์ของตนเอง การจัดตกแต่งศาลาโรงธรรม ชาวอีสานจะนิยมทำคล้าย ๆ กัน อาจจะแตกต่างกันบ้างตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่น และจัดให้เสร็จ เรียบร้อยก่อนถึงวันงาน

การจัดงานบุญพะเหวด หรือ งานเทศน์มหาชาตินิยมที่อัญเชิญพระอุทิศ มาปกป้องคุ้มครอง มิให้เกิดเหตุเภทภัยอันตรายทั้งปวง และให้โชคลาภแก่พุทธศาสนิกชนในการทำบุญมหาชาติ จึงมีการแห่ พระอุทิศ ซึ่งสมมุติว่าอัญเชิญมาจาก สะดือทะเล ก่อนมีงานบุญพะเหวดหลายวันชาวบ้านชายหญิงทั้งคนเฒ่า คนแก่ซึ่งส่วนมากเป็นหนุ่ม สาวพากันไปรวมกันที่วัดช่วยกันจัดทำที่ปักสำหรับผู้มาร่วมงานและช่วยกันจัดทำ ดอกไม้จัดตกแต่งประดับประดาศาลาโรงธรรมด้วยดอกไม้ พวงมาลัย และธงทิว พวกผู้หญิงจะจัดทำหมากพัน คำ เมียงพันคำ เทียนรูป มีตาดับ อย่างละพัน และข้าวตอกดอกไม้ไว้บูชาคาถาพัน ดอกไม้ ที่จัดมีดอกบัว ดอกกวางของดอกผักตบชวย อย่างละพันดอก ธงพันผืนทำด้วยเศษผ้า กระดาษสี ซึ่งด้ายสายสิญจน์ ตั้งหมอน้ำมนต์ มีชั้นหมากเบ็ง (ขันบายศรี) แปะอัน โถงน้ำ ๔ โถง ตั้งไว้สี่มุมของธรรมาสน์ ในโถงน้ำมีจอกแหน (สาหร่าย) ดอกไม้ชนิดต่าง ๆ เช่น ดอกจิกดอกรัง (ดอกเต็งรัง) ดอกบัว ดอกบานไม่รู้โรย ดอกรัก ฯลฯ และใบ บัวปั่นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น รูปนก วิว ควาย ช้าง ม้า ฯลฯ เอาไว้ที่ได้ธรรมาสน์ เอาธงใหญ่แปดธงปักรอบโรง ธรรมนอกศาลาในทิศทั้งแปดเพื่อหมายว่าเป็นเขตปลอดภัย ป้องกันพญามารไม่ให้ล้ำเข้ามาตาม เสาดงมีที่ใส่ ข้าวพันก้อน ซึ่งปกติสานเป็นพานด้วยไม้ไผ่ บางแห่งสานเป็นตาด้วยไม้ตอกเป็นคี่รวงกตไว้รอบศาลา และทำ เป็นทางเข้าศาลาโรงธรรมคดเคี้ยวไปมาบนศาลาด้านตะวันออกของศาลาโรงธรรม ปลุกหอพระอุทิศขึ้นไว้ พร้อมมีสิ่งเหล่านี้อยู่บนหอดด้วย คือ มีบาตร ๑ ใบ กระโถน ๑ ใบ กาน้ำ ๑ ใบ ร่ม ๑ คัน และสบงจีวร ๑ ชุด สำหรับถวายพระอุทิศ การจัดตกแต่งดังกล่าวจะจัดให้เสร็จเรียบร้อยก่อนถึงวันงาน ส่วนในตอนเช้ามีการทำบุญ

ตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสามเณร ช่วงบ่ายมีการอัญเชิญพระอุปัชฌาย์จากสระ หรือหนองน้ำใกล้หมู่บ้านมาประดิษฐาน ณ หอที่ตั้งไว้ มีขบวนแห่อัญเชิญพระเวสสันดร พระนางมัทรี พร้อมด้วยกัณหา และขาลีเข้าเมือง บางท้องที่จัดใหญ่โตมีช้างประกอบขบวนแห่อย่างยิ่งใหญ่ ส่วนชาวบ้านจะเก็บดอกไม้ตามป่าโคกเพื่อมาบูชาพระ เข้าร่วมขบวนแห่มีดนตรีกลองยาวเล่นอย่างสนุกสนาน เมื่อมาถึงศาลาโรงธรรมก็ร่วมกันฟังเทศน์พระมาลัยหมื่นพระมาลัยแสน บางท้องที่มีมหรสพสมโภชไปตลอดทั้งคืน

การอยู่วัดแห่ข้าวพันก้อน

การอยู่วัดเป็นประเพณีอย่างหนึ่งของชาวอีสานที่ทำติดต่อกันมานานตั้งแต่บรรพบุรุษ การอยู่วัดแห่ข้าวพันก้อนจะทำกันในช่วงสงกรานต์ไปแล้วจนหมดเดือน ๕ การอยู่วัดเป็นการไปร่วมทำบุญโดยการไปตระเตรียมอาหารคาวหวาน และจุดปัจจัยที่วัดในตอนกลางคืน แล้วเกิดจากความเชื่อที่ว่า หากนำเอาข้าวพันก้อนไปบูชาพระพุทธรูป ซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าจะทำให้ต้นข้าวออกมืองามได้ผลผลิตดี รวงข้าวมีเมล็ดเต็มรวง ประดุจตั้งต้นข้าวพันก้อนที่มีข้าวอยู่เต็มต้น

การอยู่วัดจะเริ่มขึ้นเมื่อการแห่ต้นดอกไม้ไปบูชาพระ และฟังเทศน์ ฟังธรรมเสร็จเรียบร้อยแล้ว หลังจากนั้นผู้ที่อยู่วัด ส่วนมากมักจะเป็นคนหนุ่มสาวจะนัดหมายกันว่าจะมีการอยู่วัด แล้วจะกลับไปตระเตรียม สิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็น เช่น เต้าไฟ หม้อข้าว หม้อแกง ถ้วย ชาม ฯลฯ รวมทั้งอุปกรณ์ เพื่อมาช่วยกันทำอาหารหวานคาวที่วัด แต่ที่ขาดไม่ได้คือ ต้นข้าวพันก้อน ซึ่งจะทำโดยใช้มะพร้าวมาแกะเปลือกนอกออกแล้วนำเอาใบมะพร้าวมาแกะเอาใบออก เอาแต่ก้านใบ (ที่ใช้ทำไม้กวาดก้านมะพร้าว) เอามาเหลาตรงโคนก้านให้แหลม แล้วแทงเข้าไปในมะพร้าวที่นำมาเตรียมไว้แล้ว โดยแทงรอบลูกมะพร้าว แล้วนำเอาข้าวเหนียวปั้นเป็นก้อน ๆ ขนาดเท่ากับลูกกระสุนหนึ่งเม็ด หรือเล็กกว่านั้น โดยนำมาปั้นให้ติดกับก้านมะพร้าว ก้านมะพร้าวก้านหนึ่งจะปั้นข้าวติดประมาณ ๕ - ๖ ก้อน และเรียกว่า ต้นข้าวพันก้อน ซึ่งจะนำไปบูชาพระในเวลาอรุณ (ประมาณเวลา ๐๔.๐๐ น. - ๐๕.๐๐ น.) จะแห่ต้นข้าวพันก้อนรอบวัด ๓ รอบ แล้วจะนำไปบูชาพระ การอยู่วัดนั้นไม่จำเป็นต้องไปทำกิจกรรมดังกล่าวที่วัดเสมอไป แต่อาจไปอยู่บ้านใครก็ได้เพื่อความสะดวกในการเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เพราะวัดในสมัยก่อนนั้นไม่มีความพร้อมเหมือนในสมัยปัจจุบัน แต่หลังจากที่ทำอาหารคาวหวาน และทำต้นข้าวพันก้อนเสร็จแล้วก็จะแห่ไปทำบุญที่วัด เมื่อไปถึงวัดก็จะมีคนไปตีกลองใหญ่ที่หอกลอง เวลาตีกลองเสียงจะดังมากสามารถได้ยินไปทั้งหมู่บ้าน (บ้านใน และบ้านใหม่) และจะตีจนกว่าจะแห่ต้นข้าวพันก้อนรอบวัดครบ ๓ รอบ หลังจากนั้นก็จะนำเอาต้นข้าวพันก้อน ไปบูชาพระ และนำเอาอาหารคาวหวานไปถวายพระสงฆ์ เพื่อพระท่านจะได้นำไปฉันในตอนเช้า เมื่อพระให้ศีลให้พรเสร็จก็จะกลับมาพักผ่อนที่บ้าน

ประเพณีการอยู่วัดแห่ข้าวพันก้อน มักจะมีการยกทุง (ตุง ลักษณะเหมือนกับของชาวเหนือ) สำหรับ ทุง จะใช้แขวนห้อยบนต้นไม้ไฟให้แกว่งไปแกว่งมาเวลาลมพัด ทำจากผ้าดิบทอด้วยฝ้ายนำมาเย็บต่อ ๆ กันยาวประมาณ ๓ - ๔ วา ตามคตินิยมของชาวบ้าน หากใครถวายทุงบูชาพระพุทธรูป ซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าหรือถวายแก่พระสงฆ์จะเกิดอานิสงฆ์อันยิ่งใหญ่ตายไปแล้วจะได้เกาะชายทุงขึ้นสวรรค์การถวายทุงบูชาพระรัตนตรัยยังเป็นการอุทิศบุญกุศลไปให้กับผู้ตาย ทุงจะช่วยขจัดปัดเป่าทุกข์เวทนาให้แก่ญาติพี่น้อง ที่เสียชีวิตไปแล้วให้พ้นจากเคราะห์กรรม และทุกข์เวทนาในยมโลก นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องบวงสรวงเทวดา บุตร เทวดา และใช้บูชาพระเวสสันดรในงานบุญพะเวด จะเห็นว่าทุงนั้นมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต และความเชื่อของชาวบ้านมานานแล้วเวลายุกเสาทุง ซึ่งทำด้วยไม้ไฟก็มีการตีกลองใหญ่ไชโยโห่ร้อง

วัตถุประสงค์ของการแห่ข้าวพันก้อน

๑. เพื่อเป็นการบูชาธรรม ถือว่าเป็นการบูชาอันสำคัญยิ่ง
๒. เพื่อระลึกถึงพระคุณของพระพุทธศาสนา
๓. เกิดความเป็นมงคลสำหรับผู้มาร่วมงานที่จะบันดาลให้พบความสุข ความสำเร็จ และประกอบอาชีพเจริญรุ่งเรือง
๔. เพื่อเป็นการพบปะกันของชาวบ้านในงานบุญของหมู่บ้าน
๕. เพื่อเป็นการสร้างความสามัคคีของคนระหว่างหมู่บ้านและละแวกเดียวกัน

อุปกรณ์ในการทำพิธีแห่ข้าวพันก้อน

๑. ฐูป เทียน ดอกไม้ อย่างละพันเพื่อไว้บูชาคาถา “ พันคาถาในการเทศน์ ”
๒. พระอุปัชฌาย์ (บาตร ไตร ร่ม)
๓. ข้าวเหนียว (ปั้นเป็นก้อนเล็ก ๆ)
๔. เครื่องบูชาธรรม
๕. ประรำพิธี (ประดุดั่งป่าหิมพานต์)

ประรำพิธี

ข้าวเหนียวปั้น

วิธีทำ

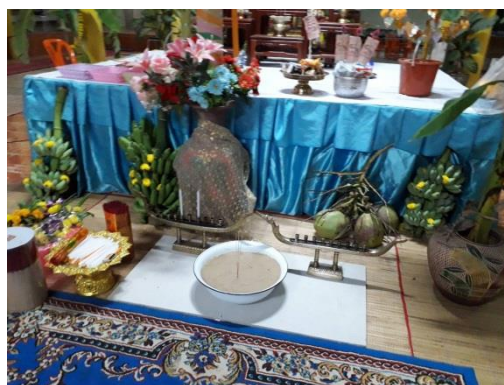
ส่วนผสม ประกอบด้วย ข้าวเหนียมนดิบ ๑,๕๐๐ กรัม น้ำตาลปีบ ๑,๑๒๕ กรัม มะพร้าวขูดคั้นไม่ใส่น้ำ ๘ ถ้วย แปะแปะ ๓๗๕ กรัม ใบเตยหอม ๑๐ ใบ เกลือสำหรับชาวข้าวเหนียว ๑ ช้อนโต๊ะ งาขาวคั่วสำหรับโรยหน้า

อธิบายวิธีทำ เริ่มจากชาวข้าวเหนียวด้วยเกลือ และน้ำ ๓ ครั้ง แขน้ำทิ้งไว้ประมาณ ๓ ชั่วโมงระหว่างนั้น คั่วงาด้วยไฟปานกลาง นำข้าวเหนียวไปนึ่งด้วยลังถึง ประมาณ ๕๐ นาที ผสมน้ำตาลปีบ กะทิ แปะแปะ ใบเตยเข้าด้วยกัน นำไปตั้งไฟเคี่ยวด้วยไฟปานกลาง กวนจนขึ้นเหนียว นำข้าวเหนียวที่นึ่งสุกใส่ลงในส่วนผสมที่เคี่ยวเสร็จแล้วกวนจนเข้ากันด้วยไฟปานกลาง ตักขึ้นใส่ถาด กดจนแน่น พักไว้ให้เย็น โรยด้วยงาขาวคั่ว แล้วตัดเป็นชิ้นให้ได้ขนาดตามที่ต้องการ

หมายเหตุ แต่ดั้งเดิมนั้นใช้ข้าวเหนียวนึ่งธรรมดาแล้วปั้นเป็นก้อนใช้ในพิธีบูชาคาถาพัน แต่ในปัจจุบันองค์ความรู้ในการทำข้าวเหนียวปั้นได้เรียนรู้ถ่ายทอดจากคุณแม่กลม เกสัชชา ซึ่งได้ประยุกต์สืบทอดใช้การทำข้าวเหนียวแดงมาเป็นข้าวบูชาคาถาพันในการจัดศาสนพิธีการเทศน์มหาชาติ หลังจากเสร็จพิธีชาวบ้านและลูกหลานสามารถนำไปรับประทานเป็นขนมหวานได้ ซึ่งมีความเชื่อ และ พลังศรัทธา ความเชื่อที่ว่า หากนำเอาข้าวพันก้อนไปบูชาพระพุทธรูป ซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าจะทำให้ต้นข้าวออกมanggงามได้ผลผลิตดี รวงข้าวมีเมล็ดเต็มรวง ประจวบดั่งต้นข้าวพันก้อนที่มีข้าวอยู่เต็มต้น

เครื่องบูชาธรรม

ข้าวปลาอาหารบูชาคุณของพระพุทธเจ้า

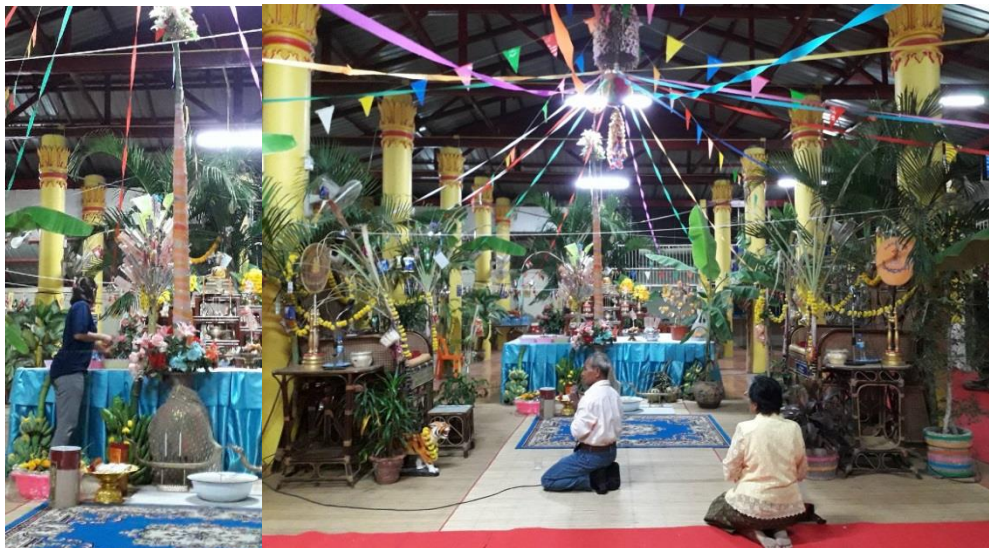

ขั้นตอนพิธีกรรม

พุทธศาสนิกชนมาช่วยกันจัดตกแต่งศาลา หรือสถานที่ที่จะทำบุญ จัดเตรียมเครื่องสักการะ จัดงานบุญพระเวศ หรืองานเทศน์มหาชาตินิคมที่อัญเชิญพระอุปัคต มาปกป้องคุ้มครองมิให้เกิดเหตุเภทภัย อันตรายทั้งปวง และให้โชคลาภแก่พุทธศาสนิกชนในการทำบุญมหาชาติ จึงมีการแห่พระอุปัคตซึ่งสมมุติว่า อัญเชิญมาจากสะดือทะเล พิธีกรรมมีจัดมีดังนี้

วันแรก ชาวบ้าน และผู้ที่เกี่ยวข้องจะมาช่วยกันจัดสถานที่ที่วัดเพื่อจัดการเทศน์มหาชาติโดยจำลอง สถานที่ให้เหมือนป่า ประดับประดาด้วยต้นกล้วย ต้นอ้อย และเครื่องบูชาธรรมอย่างละประมาณ ๑,๐๐๐ ได้แก่ ดอกบัวเผื่อน บัวแดง บัวหลวง ฐูป เทียน นก ปลา ข้าวเหนียวปั้นเป็นก้อนเล็กๆ ขนาดเท่าหัวแม่มือหรือเท่านี้วักย่อยก็ได้ โดยให้มีจำนวน ๑,๐๐๐ ก้อน

ชาวบ้านช่วยกันจัดสถานที่ และอุปกรณ์

นำลูกหลานมาร่วมขบวนแห่ข้าวพันก้อน

เวียนรอบศาลาใส่ข้าวพันก้อนไว้ที่หลักธงชัย ๘ ทิศ

อธิษฐานขอพร

วันที่สอง พิธีกรรมแห่ข้าวพันก้อน เวลาประมาณ ๐๓.๐๐ น. - ๐๔.๐๐ น. ของวันบุญพะเวด (วันเทศน์มหาชาติ) ญาติโยมคนเฒ่าคนแก่จะนำข้าวเหนียวหนึ่งปั้นก้อนเล็ก ๆ ขนาดเท่าผลพุทราเล็ก จำนวนหนึ่งพันก้อน ซึ่งเท่ากับหนึ่งพันพระคาถาในเรื่องราวของพระเวสสันดรชาดก ใส่ถาดจากบ้านเรือนของตนมารวมกันที่จุดนัดหมาย ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้ศาลากลางหมู่บ้านเป็นจุดนัดพบ เมื่อทุกคนพร้อมแล้ว ทายก ทายิกาพร้อมชาวบ้านจะแห่จากหมู่บ้านเข้ามายังเข้ามาที่วัด โดยขบวนแห่ประกอบด้วย กลองยาว แคน ฉิ่งฉาบ ฯลฯ นำขบวน ตีฆ้องเป็นจังหวะจนถึงศาลาโรงธรรมจัดขบวนแห่ข้าวรอบบริเวณธรรมาสน์ที่พระเศียรผู้มีศรัทธา นำขบวนผู้มีศรัทธาบางคนจะพากันเพื่อนรำไปตามจังหวะเสียงกลองอย่างสนุกสนานเวียนรอบศาลาโรงธรรม ๓ รอบ เมื่อเสร็จแล้ว ทายกหรือผู้นำกล่าวคำแห่ข้าวพันก้อนให้ชาวบ้านว่าตาม ดังนี้

“นะโม นะโม พระไตรปิฎก ยกขึ้นมาเทศนาธรรม ฟังล้ามหาชาติ ชันหมากเบ็งงามสะพาด
ข้าวพันก้อนถวายอาชัญญา มาเฮามา พวกเฮาศรัทธา มาบูชาสามดวงยอดแก้ว พูข้าไหว้แล้วถวาย
อาชัญญา สาธุ สาธุ สาธุเมื่อขบวนแห่ถึงวัด เวียนขวารอบศาลาโรงธรรมสามรอบ แล้วจึงนำข้าวพันก้อน
เหล่านั้นไปใส่ไว้ในกรวยไม้ไผ่ที่หลักทุ่งไซ้ทั้งแปดทิศ และใส่ไว้ในตะกร้าที่วางอยู่บนศาลาตามจุดที่มีทุ่งไซ้
และเสดกะสัด

หลังจากนั้น ญาติโยมพากันขึ้นบนศาลาโรงธรรม กราบไหว้พระพร้อมกล่าวคำบูชาข้าวพันก้อน
พร้อมกัน ดังนี้

คำบูชาข้าวพันก้อน

“อิสมิ ฐาเน อิมานิ สาทมพลานิ ภตตสตุ กตตานิ คนธมาลาทีนิ พุทธมมสงฆสส เจว มหา
เวสสันดรชาดกสส จ เจตียโพธิรุกขสส จ อภิภูชยาม ฯ

ทุติยมปิ...(ข้า)

ตติยมปิ...(ข้า)”

เมื่อบูชาข้าวพันก้อนจบแล้ว หัวหน้าคณะผู้ถือถาดข้าวพันก้อน ตั้งนโม ๓ จบ ชุมนุมเทวดา คือ
สักเค.....ไปจนจบ แล้วจึงกล่าวคำอาราธนาสังกาศ

พระเศียรสังกาศเมื่อแห่ข้าวพันก้อนเสร็จ

เครื่องดนตรีและเพลงที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม

๑. กลองยาว สำหรับเล่นนำขบวน
๒. วงดนตรีไทย ใช้บรรเลงขณะเวียนรอบศาลาโรงธรรม

การแต่งกายของผู้ประกอบพิธีกรรม

ตามวัฒนธรรมทางภาคอีสาน

ประโยชน์ที่ได้รับ “การแห่ข้าวพันก้อน”

๑. เพื่อเป็นการบูชาธรรมในการเทศน์มหาชาติ
๒. การสืบสาน และธำรงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น
๓. เพื่อสืบสานความเชื่อในสิ่งที่จะนำมาซึ่งความเป็นสิริมงคลต่อการประกอบอาชีพที่สุจริต
๔. เพื่อเป็นการสร้างความสามัคคีของคนในหมู่บ้าน และละแวกเดียวกัน

ความเชื่อ

ประเพณีแห่ข้าวพันก้อนนี้เป็นประเพณีทำบุญอย่างหนึ่งที่ผู้มาร่วมงานเชื่อว่า ในรอบ ๑ ปี จะต้องทำข้าวปลาอาหารมาบูชาคุณของพระพุทธเจ้า ได้ฟังเทศน์ซึ่งมีจำนวนคาถา ๑,๐๐๐ คาถา พร้อมทั้งนำข้าวมาร่วมบูชาแล้วส่วนหนึ่งก็จะถูกนำกลับไปเก็บไว้บูชาที่บ้าน และทางวัดก็จะนำข้าวอีกส่วนหนึ่งมาทำขนมเพื่อให้ผู้มาร่วมงานรับประทาน ซึ่งเชื่อว่าการทำบุญนี้จะส่งผลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในการประกอบอาชีพ มีโชคลาภ และอธิษฐานขอพรในชาติหน้าด้วยการสืบทอดประเพณีการสืบทอดประเพณีแห่ข้าวพันก้อนนี้ได้ปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

บทสรุป

เพื่อรำลึกการบำเพ็ญทานอันสูงยิ่งของพระพุทธเจ้า เมื่อชาติที่พระองค์ประสูติเป็นพระเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นชาติสุดท้ายก่อนที่พระองค์จะประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ และออกบวชจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ด้วยพระองค์เอง

ภาคผนวก

ความหมายและภาพประกอบ

๑. ผาม ปะรำพิธี หรือ ปรัมพิธี

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า สิ่งปลูกสร้างที่ทำขึ้นชั่วคราว มีเสา หลังคาแบน ดาดด้วยผ้า หรือวัสดุอื่น ๆ เช่น ใโปไม้ เขียนว่า ปะรำพิธี หรือ ปรัมพิธี หรือเขียนได้ทั้ง ๒ คำ เนื่องจากทั้ง ปะรำ และ ปรัม ต่างก็ออกเสียงเหมือนกันว่า ปะ-รำ จึงทำให้เกิดความสับสน

ปะรำ หมายถึง สิ่งปลูกสร้างที่ทำขึ้นชั่วคราว มีเสา หลังคาแบน ดาดด้วยผ้าหรือวัสดุอื่น ๆ เช่น ใโปไม้ อาจมีการประดับตกแต่งได้หลายอย่าง เช่น ยกพื้น เสาหุ้มผ้าติดม่าน ติดลายดาวที่เพดาน มีระบายชายคา สร้างขึ้นเพื่อใช้ในงานพิธีต่าง ๆ เช่น ปะรำประดิษฐานพระพุทธรูปหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ในงานประเพณีสงกรานต์ ปะรำใช้ในงานโกนจุก โกนผมไฟ บวชนาค เผาศพ เป็นต้น

ส่วน ปรัม นั้น พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ไม่ได้เก็บไว้ มีเก็บไว้แต่คำว่า ปรัมปรา [อ่านว่า ปะ-รำ-ปะ-รา] หมายถึง สืบ ๆ กันมา เก่าก่อน

จึงสรุปได้ว่า หากจะเขียนถึงสิ่งปลูกสร้างที่ทำขึ้นชั่วคราวลักษณะดังกล่าวข้างต้น ให้เขียนว่า ปะรำพิธี ได้อย่างเดียวเท่านั้น

พรทิพย์ เดชทิพย์ประภาพ

ภาพประกอบ

๒. “ขันกะย่อง”

“ขันกะย่อง” คือ หัตถกรรมเครื่องจักสานหนึ่งเดียวในงานพุทธศิลป์ถิ่นอีสาน เรื่องราวของศิลปะและวัฒนธรรมแขนงงานช่างพื้นเมืองปริศมที่นั่น กล่าวได้ว่ามีอยู่มากมายหลายชนิด สำหรับแดนดินถิ่นอีสานนี้เมื่อเราได้เข้าไปกราบนมัสการองค์พระประธานภายในหอแจก หรือแม้แต่ในสิม (โบสถ์) อาณาบริเวณส่วนด้านหน้าองค์พระประธาน ในอดีตจะประกอบไปด้วยฮาวใต้เทียน (ราวเทียน) พระไม้ พระซุ้มโงง หรือแผงพระ นอกเหนือจากนี้ไม่พบว่ามียานหัตถกรรมอื่นใดนอกจากงานเครื่องจักสานชนิดหนึ่งที่เรียกเป็นภาษาถิ่นอีสานว่า “กะย่อง” หรือ “ขันกะย่อง” ก็เรียก ซึ่งมีความหมายถึงภาชนะที่สานด้วยไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง สำหรับใส่เครื่องสักการบูชา มีพระพุทธรูป และค้ำคุณ มีคุณ เขา นอ งา เป็นต้น เรียก “ขันกะย่อง” โดยมีลักษณะทางศิลปกรรมและประโยชน์ใช้สอยคล้ายกับ “ขันแก้วทั้งสาม” ซึ่งเป็นเครื่องประดับในศาสนสถาน (ใช้สำหรับวางเครื่องสักการะดอกไม้ธูปเทียน) ของทางภาคเหนือ นิยมทำด้วยวัสดุหลักจากไม้จริง โดยมีส่วนใบขัน ส่วนเอว และส่วนขาเป็นแปลนรูปทรงสามเหลี่ยมหรือวงกลม จำหลักลวดลายไม้เป็นรูปพญานาคขดในส่วนเอว ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มหัตถกรรมเครื่องเงิน (เป็นอิทธิพลศิลปะจากพม่าในยุคที่เข้ามาปกครองล้านนา)

“ขันกะย่องของอีสาน” ยังมีเอกลักษณ์และความหมายแตกต่างกันมิติอื่นๆ เช่น ขนาดที่เล็กกว่า โดยมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๓๐ - ๔๕ เซนติเมตร และสูงตั้งแต่ ๓๕ - ๖๕ เซนติเมตร รูปทรงเส้นรอบนอกมีลักษณะแบบโบกคว่ำโบกงายแบบบัวปากพาน (ดูภาพประกอบ) วัสดุเป็นไม้ไผ่จักสานหลากหลายรูปแบบ (แตกต่างกับทางเหนือที่เป็นไม้จริง) มีลักษณะลายสานซึ่งเป็นแม่ลายสำคัญ เช่น ลายขัด ลายเฉลว ลายหัวส้อม ลายกันหอย คุณค่าทางศิลปะของ “ขันกะย่อง” ยังบ่งบอกถึงตัวตนคนอีสาน ที่สื่อสารผ่านงานช่างในแขนงต่างๆ ที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของสังคมเกษตรที่เน้นถึงความเรียบง่ายอีกทั้งสัจจะทางวัสดุ หรือเรียกอย่างภาษาชาวบ้านว่า “สวยแบบซื่อ ๆ”

ภาพประกอบ

๓. สะตือทะเล

ทะเลบริเวณที่มีน้ำไหลวนเป็นเกลียวลึกลงไป ซึ่งถือกันว่าบริเวณนี้เป็นศูนย์กลางของท้องทะเล

๔. ต้นข้าวพันก้อน

ต้นข้าวในพิธีบุญพะเหวด จะมีลักษณะประดับด้วยข้าวเหนียวปั้นเป็นก้อน และดอกไม้อย่างสวยงาม

๕. “ชั้นหมากเบญจหรือชั้นหมากเบ็ง”

พานพุ่มดอกไม้ที่ใช้เป็นพานพุ่มบูชาในพิธีกรรม และบูชาพระรัตนตรัยในวันอุโบสถ หรือวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งการนำไปบูชาวิญญูณ บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว โดยนำไปวางไว้ตามเสารั้ว วัด หรือหลักเส (ธาตุ ทำด้วยไม้แก่น แกะสลักสวยงามเจาะให้เป็นช่องสี่เหลี่ยมขนาดสี่นิ้วฟุต สำหรับบรรจุอัฐิ) ซึ่งนิยมในวันสำคัญ ทางพระพุทธศาสนา ชั้นหมากเบ็ง นิยมทำหลายรูปแบบ เช่น ชั้นหมากเบ็งแบบเป็นกาบ โดยใช้ สามเหลี่ยมคล้ายเจดีย์ เป็นชั้นหมากเบ็งแบบดั้งเดิมหรือแบบโบราณ ชั้นหมากเบ็งแบบนี้ใช้ข้าวบายศรีทำเป็น แม่สี่มุม เป็นชั้นหมากเบ็งที่ผสมผสานและพัฒนาจากรูปแบบของชั้นหมากเบ็งแบบดั้งเดิม ชั้นหมากเบ็งประเภทนี้ ส่วนใหญ่เรียกว่า ชั้นหมากเบ็งประยุกต์ จะมีการประดับตกแต่งด้วยลวดลายของศิลปะงานใบตองที่วิจิตรมากขึ้น สำหรับเครื่องบูชา ๕ อย่าง ได้แก่ หมาก พลู รูป เทียน ข้าวตอกดอกไม้ อย่างละ ๕ คู่ นิยมใช้เป็นเครื่องประกอบ ในการสักการบูชาหรือเครื่องพิธีกรรม ดอกไม้ซึ่งเป็นที่นิยม เช่น ดอกดาวเรือง (จะทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง) ดอกสามปี(ดอกบานไม่รู้โรย) เชื่อว่าจะทำให้อายุมั่นขวัญยืน ดอกรัก (ทำให้เกิดความรัก) ดอกบัว (พระรัตนตรัย)

ที่มา

ประเพณีแห่ข้าวพันก้อน www.m-culture.go.th > nakhonnayok > [ewt_dl_link](#), สืบค้นเมื่อ ๑๘

พฤษภาคม ๒๕๖๑

ศิลปะการแสดง – ดนตรีในประเพณีแห่ข้าวพันก้อน ich.culture.go.th > [performing-arts](#) > ๒๓๖-

performanceสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครนายก

MGR Online

แห่ข้าวพันก้อนบูชาพันพระคาถา บุญผะเหวดเมืองร้อยเอ็ด”

เคน มุลประดิษฐ์, ๒๕๔๙; ปรีชา พิณทอง, ๒๕๓๔; สุ่ม สุวรรณวงศ์, ๒๕๕๔.

คู่มือการจัดศาสนพิธีกรมศาสนากระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ.๒๕๕๐